

ŞEYBÂNÎ-NAME'DE YER ALAN ŞEYBÂNÎ HAN'A AİT BİR ŞİİR

Yıldız KOCASAVAŞ*

A Poem of Şaybani Han at the Şaybani-nama

This poem which is located on pages 143v-145v of the verse history with 447 verses called *Şeybâni-nâme* of Muhammed Salih who was among the poets of Chagatay Literature and it is not present in the Divan of Şeybani. Here, the description and identification of the self which leads humans to ill acts were given.

Keywords : Şaybani Han, Chagatay literature, Turkish literature, Şaybani-nama.

16. yy. Çağatay Edebiyatı şairlerinden Muhammed Salih'in *Şeybâni-nâme* isimli 447 beyitlik manzum tarih kitabında geçen bu şiir 143b-145b varakları arasında yer almakta olup Şeybânî *Divân*'ında bulunmamaktadır. Burada şairin münâcâtı, nefs-i emmârenin (insanı kötülüğe sürükleyen nefis) tavsif ve teşhisi ile bunların karşısında yer alan davranışlar birer birer açıklanmaktadır. Bunlarla uğraşmak, hayırlı işler yapmak öğütlenmekte, bunları yerine getiren kimsenin yedi başlı düşman olarak nitelendirilen nefse galip geleceği, Allah'ın yardımına kavuşacağı, geri kalan kötülüklerin riyazetle giderileceği, karanlığın da yine ibadetin nuru ile aydınlanacağı belirtilmektedir. Burada yer alan şiirler Vambéry ve Melioransky yayınları ile de karşılaştırılarak farklar dipnotta gösterilmiştir.²

* Yrd. Doç. Dr., İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

1 Muhammed Salih, *Şeybâni-nâme*, Oesterreichische Nationalbibliothek, 1156, Vienna

2 Hermann Vambéry, *Die Scheibaniade Ein Özbegisches Heldengedicht in 76 Gesängen Von Prinz Mohammed Salih Aus Charezm*, Budapest 1885; P. M. Melioransky, *Şeybani-name-Djagatayskiy Tekst*, S. Peterburg 1908

Metin

I

Hzret-i İmâmü'z-zamân hanlarını tutkandın
soğ bu temsîlni beyân kılganı

143b

1	Didi bu feth maña andındur	Bu zafer Hzret-i Yezdân'dındur
	Feth âyetleri yosunı bile	Luğf itip rahmet-i bî-çünî bile
	Qıldı zâhir ezeliyye kudret	Qıldı zâhir ebediyye nuşret
	Şükr anıñ nuşretige yüz miñ [şükr]	Şükr anıñ rahmetige yüz miñ şükr
5	Şükr kim eyledi luğfın zâhir	Eyledi lutfiğa ilni nâzır

144a

	Şükr kim qıldı ser-efrâz meni	Qıldı şâyeste-i i'zâz meni
	Hem revâ eyledi hâcâtımnı	Hem qabûl itti münâcâtımnı
	Şükr kim şükriğe ivrüldi tilim	Kildi tilimge telim şükr telim
	Şükr kim eyledi a'dânı zebûn	Qudreti birle Hudâ-yı bî-çün
10	Qâle'n-nebiyyü 'aleyhi's-selâm	Raca'nâ min cihâdi'l-aşğâr
	Ma'nîsi bu ki kiçik sançışdın	Ya'nî bu rezimde qılğan işdin
	Çün kayıttuğ uluğ uruş kılalı	Uluğ uruş nidür imdi bileli

144b

	Nefs-i emmâre didi yitti ser	Sini Qârûn kibi alduқта yutar
	Bu yiti başlıq ilan bar 'ayân	Bedenimiz içidedür bu yılan
15	Bir başı şehvet irür biri hâsed	Biri cehl ü yene biri hüy-ı bed
	Yene ikki gâzab u tül-ı emel	Yene bir bolmaq halk ile dağal

20 Kaysı düşmen bu yılan dik bolğay
 Uşbu düşmenni yasar-min diseñiz
 Qalmağay-biz diseñiz kayğusığa
 Uşbu yitti nimeni kiltürünüz
 Qılıñız hüy riyâzet birle

Kaysı bu nefsi-yaman dik bolğay
 Anı boğzıdın asar-min diseñiz³
 Ol [nefis] başlarının utrusığa
 Her biri birle birin yitkürünüz
 Tüzün işlerni şerî'at birle

145a

25 Sünnet ile 'amel eyleñ dâyim
 Taqı bir vaqt kılıp istiğfâr
 Tığ-i illa'llâh ile iş eyleñ
 Uşbu işler bile 'âdet kılıñız⁴
 Bu yiti kim raqam itti hâme
 Biri taḥkîk-i riyâzet boldı
 Biri sünnet yene bir istiğfâr⁵
 Tığ-i illa'llâh irür bişinçi
 30 Boldı yittinçi 'ibâdet taḥkîk
 Kim bular birle 'amel sâz kılıp
 Bolğa-siz uluğ uruşda manşür

Nebî emrini tutuñlar kāyim
 Cürmlerni sağıñıp yığlañ zâr
 Nefsi-kâfir bile sançış eyleñ
 Ḥayr işi bile 'âdet kılıñız
 Boldı ârâste andın nâme
 Taqı ikinçi şerî'at boldı
 Tört boldı biliñ ey ehl-i şümâr
 Ḥayr iş kılmağ irür altınçı
 Tileñiz barça Ḥudâ'dın tevfiğ
 Yitti başlıqqa ser-efrâz kılıp
 Nefsi-emmâreni eylep maḥhür

145b

35 Bu belâlar ara bilsen ey yâr
 Barçanıñ başını bu tığ kiser
 Kalğanın dağı riyâzet kiterür

Tığ-i illa'llâh irür kâr-güzâr
 Barçağa bād-ı fenâ andın iser
 Zulmetin nür-ı 'ibâdet kiterür

3 (2807) boğzıdın: V boğuzdın; (2808) kayğusığa: V kayusığa

4 (2814) bile: V'de yok

5 (2817) bir i.: V biri i.; ehl-i şümâr: V şümâr

Tercüme

İmâmü'z-zamân hazretlerinin hanları

yakaladıktan sonra bu temsili beyan etmesi

143b Dedi: Bu fetih bana O'ndandır; bu zafer yüce Allah'tandır. (Allah) fetih âyetlerinde bildirildiği üzere emsalsiz rahmetiyle lutf edip, ezeli kudretini ve ebedi nusretini gösterdi. O'nun nusretine ve rahmetine yüz bin şükür. Lutfunu zâhir ettiği ve halka gösterdiği için şükür. **144a** Benim başımı yücelttiği ve çok iyi şekilde aziz kıldığı için şükür. Ayrıca dileklerimi uygun gördü ve münacatımı kabul etti. Dilim ona şükretmeye döndüğü ve dilime pek çok şükür geldiği için şükürler olsun. Eşi benzeri olmayan Allah, kudretiyle düşmanları zebun ettiği için şükür olsun. Peygamber (selâm O'nun üzerine olsun) “Biz küçük cihaddan (büyük cihada) dönüyoruz” buyurdu. Mânası şöyledir: Küçük vuruşmadan, yani bu savaşta yapılan işten geri döndüğümüzde büyük savaş yapalım; büyük savaş (nefisle yapılan savaş) nedir, şimdi bilelim. **144b** Nefs-i emmâre yedi başlıdır, seni Kârûn gibi aldığı yutar. Bu, yedi başlı yılan olarak görülmektedir ve bu yılan bedenimiz içinde gizlidir. Bir başı şehvet, biri hased, biri cehalet ve yine biri kötü huydur. Yine ikisi gazap ve tükenmez hısrır; yine biri yaratılıştan hilekâr olmaktadır. Hangi düşman bunun gibi olur ve hangi düşman bu kötü nefis gibi olur? İşte bu düşmanı kontrol altına alırım, deseniz ve onu boğazından asarım, deseniz, (bu nefsin) kaygısına düşmeyelim, o başların karşısında olmayalım, deseniz, işte bu yedi şeyi getiriniz ve her birinin karşısına (aşağıda bildirilen) birini koyunuz. Kanaat etmeyi huy edininiz; şeriatle işleri düzenleyiniz. **145a** Daima sünnete göre amel edin ve peygamber emrini sağlam tutunuz. Yine bir vakit tövbe edip suçları düşünerek inleyerek ağlayın (pişmanlık duyun). İllâllah kılıcı ile iş yapın ve kâfir nefsi ile savaşın. İşte bu işlerle uğraşın ve hayır işini alışkanlık edininiz. Kalemin yazdığı bu yedi şey ile eser süslendi. Birincisi riyazetin tahkiki oldu, ikincisi de şeriat oldu. Biri sünnet ve biri istiğfar; ey sayanlar, bilin ki dört oldu. İllâllah kılıcı beşincisidir; hayırlı iş yapmak altıncısıdır. Yedincisi gerçek ibadettir ve Allah'tan hep tevfiik dileyin. Bunlarla amel kılan kimse yedi başlı (düşmana) galip gelir. Bu büyük savaşta Allah'ın yardımını görürsünüz ve nefs-i emmâreyi kahredersiniz. **145b** Ey dost, bu belâlar içinde İllâllah'ın kılıcı işleri halledendir, bilin. Hepsinin başını bu kılıç keser ve hepsine yokluk rüzgârı ondan eser (yok eder.) Kalanını da riyazet giderir ve karanlığını da ibadetin nuru giderir.

DİL ÖZELLİKLERİ

Metinde dil özellikleri ile ilgili dikkati çeken hususiyetler şunlardır:

Kelimelere getirilen eklerde kalınlık-incelik uyumu bakımından uyumsuzluk görülmektedir: *nu sretîğa* (143b) “nusretine”, *rahmetîğa* (143b) “rahmetine”. Ancak, uyumsuz bu örneklerin yanı sıra uyumlu bazı şekiller de yer almaktadır: *şükriğe* (144a) “şükrüne”, *luftîğa* (143b) “lutfuna”, *tilimge* (144a) “dilime”, *kağgusîğa* (144b) “kaygısına”.

ılan (144b) “yılan” örneğinde kelime başında y konsonantı düşürülmüştür. Hâlbuki aynı beyitte *yılan* şekli de bulunmaktadır.

Pronominal n sesinin kullanılmadığı görülmektedir: *boğzıdın* (144b), “boğazından”, *rahmetîğa* (143b) “rahmetine”, *kağgusîğa* (144b) “kaygısına”, *utrusîğa* (144b) “karşısına”, *içidedür* (144b) “içindedir”,... Ancak, metnin tamamına bakıldığında bu sesin kullanıldığı örnekler de yer almaktadır.

-n ve -nı akkuzatif eki karışık şekilde geçmektedir: *barçanm başını* (145b) “hepsinin başını”, *kağganın dağı* (143b) “kalanını da”, *zulmetin* (145b) “zulmetini”, *luftin* (143b) “lutfunu”.

SÖZLÜK

A, ‘A	B
a’dā (A.) düşmanlar	bād (F.) rüzgâr
‘âdet (A.) tabiat, alışkanlık	b.-ı fenâ yokluk rüzgârı 34
ā. kııl- alışkanlık edinmek 25	barça hep, bütün 30, 34
‘amel (A.) iş, fiil, davranış	bed (F.) çirkin, kötü
‘a. eyle- Allah’ın rızasına uygun davranmak, hareket etmek 22	hūy-ı b. kötü huy 15
‘a. sâz kııl- Allah’ın rızasına uygun davranmak 31	bı-çün (F.) sebep sorulmaz, zati hakkında sual caiz olmayan (Allah’ın sıfatlarındandır) sebep sorulmaz Allah 9
andındur ondandır, o sebeptendir 1	Ĥudā-yı b. emsalsiz rahmet 2
ārâste (F.) bezenmiş, süslenmiş	rahmet-i b.
ā. bol- bezenmek, süslenmek 26	
‘ayân (A.) açık, meydanda 14	

bile ile, birlikte, beraber 2, 24, 25

birle ile, birlikte, beraber 9, 20, 21, 31

boğuz boğaz 18

C

cehl bilmezlik 15

cürm (A.) suç 23

D

dağal (F.) hilekâr 16

dâyim (<A. dâ'im) daima 22

di- demek, söylemek 1, 13

dik gibi 17

düşmen (F.) düşman 17, 18

E

ebediyye zevalsiz, sonu olmayan 3 (A.)

ehl (A.) maharetli, bir işin ustası
e.-i şümârsayı ehli, sayan 28

emel (A.) ümit, arzu

tül-ı e. tükenmez arzu 16

emmâre emreden, cebreden [şehvânî hallerde, günah ve suç işlemede]

insanı kötülüğe sürükleyen nefis 13

nefs-i e.

ezeliyye ezele mensup, öncesiz, (A.) başlangıçsız 3

F

fenâ (A.) yokluk

bâd-ı f. yokluk rüzgârı 34

Ğ

ğazab (A.) kızgınlık, hiddet, öfke 16

Ĥ, Ħ

ĥacât (A.) istekler, dilekler 7

ĥâme (F.) kalem 26

ĥased (A.) kıskançlık, çekememezlik 15

ĥayr (A.) hayırlı ve faydalı amel, iş 29

ĥ. iş hayır işi, faydalı iş 25, 29

ĥazret (A.) hazret, hürmet ifadesi olarak büyüklere verilen ünvan

Ĥazret-i Yezdân Allah 1

Ĥudâ (F.) Tanrı 30

Ĥudâ-yı sebep sorulmaz Tanrı 9
bi-çün

ĥûy (F.) huy, tabiat; âdet

ĥ.-ı bed kötü huy 15

ĥ. kııl- âdet edinmek 21

I

ılan yılan 14

İ, Ğ

‘ibâdet (A.) ibadet 30

nür-ı ‘i. ibadet nuru 35

il halk 5

illa'llâh (A.) Allah'tan başka

tîğ-i i. illallah kılıcı 24, 29, 33

istiğfâr (A.) estağfurullah deme, tövbe etme 28

i. kııl- tövbe etmek, estağfurullah demek 23

ivrül- çevrilmek, dönmek

tili i. dili dönmek 8

i'zâz (A.) aziz kılma, saygı gösterme

şâyeste-i i.yaraşır şekilde yüceltmek,
kıl- saygı göstermek 6

Q, K

kâr-güzâr elinden iş gelen, becerikli
(F.) 33

Qârûn (A.) Benî İsrâîl'de zenginliğiyle
meşhur olan bir insan,
Krezüs 13

qayıt- geri dönmek, vazgeçmek 12

qâyim (<A.
kâ'im) daima Hakk'ın huzurunda
olduğunu bilip hazır duran,
ibadetle meşgul olan

q. tut- ibadetle meşgul olmak 22

qaysı hangi 17

kültür- getirmek 20

kiter- gidermek 35

M

maqhûr kahrolmuş, bozguna
(A.) uğratılmış, yenilmiş
yenmek, bozguna uğratmak
m. eyle- 32

ma'nî (A.) mâna 11

manşûr (A.) Allah'ın yardımıyla galip
gelmiş,

m. bol- Allah'ın yardımıyla galip
olmak 32

miş bin 4

münâcât Allah'a dua etme, yalvarma
(A.) 7

N

nâme (F.) yazı 26

nâzır (A.) nazar eden, bakan, gözeten

n. eyle- bakıcı, nazar edici kılmak 5

nebî (A.) peygamber 22

nefs (A.) nefis 13, 19

„-i insanı kötülüğe sürükleyen
emmâre nefis 13, 32

kâfir nefis 24

n.-i kâfir kötü nefis 17

n.-i yaman

nime şey 20

nûr (A.) nur

n.-ı ibadetin nuru 35

‘ibâdet

nuşret (A.) Allah'ın yardımı 3, 4

R

rahmet (A.) koruma, esirgeme 2, 4

r.-i bî- benzersiz rahmet 2
çünî

raqam (A.) yazı, yazı ile işaret

r. it- yazmak 26

rezm (F.) kavga, savaş 11

riyâzet (A.) nefsi kırma, dünya
lezzetlerinden ve rahatından
sakınma, perhizle, kanaatle
yaşama 21, 35

taḥḳîḳ-i r. riyazet tahkiki 27

S

sağın- düşünmek 23

sançış savaş 11

s. eyle- savaşmak 24

sâz (F.) yapan

‘amel s. Allah'ın rızasına uygun
kıl- hayırlı amelde bulunmak 31

ser (F.) baş

yitti s. yedi baş 13

ser-efrâz başını yüceltmek 6, 31
kıl-

soğ	sonra I	tüz-	düzmek, düzenlemek 21
sünnet (A.)	Hız. Muhammed'in sözleri, işleri ve tasvirleri 22, 28	U	
	Ş	uluğ	büyük 12
şâyeste (F.)	yakışır, yaraşır	uruş	savaş 12, 32
ş.-i i'zâz	yaraşır şekilde yüceltmek,	u. kııl-	savaşmak 12
şıl-	saygı göstermek 6	uşbu	işte bu 18, 20, 25
şümâr (F.)	hesap, sayı	utru	karşı 19
ehl-i ş.	sayı ehli, sayan 28	Y	
	T, T	yaman	kötü, fena
taḥkîk (A.)	doğru olup olmadığını araştırma, meydana çıkarma 30	nefs-i y.	kötü nefis 17
t.-i riyâzet	nefsi kırmanın doğruluğunu araştırma 27	yasa-	yapmak 18
taḳı	ve, yine 23, 27	yığla-	aşlamak 23
telim	çok 8	yitkür-	eriştirmek, ulaştırmak 20
temşîl (A.)	örnek söz I	yosun	kendi kendine hâsıl olan tarz, üslûp, kaide 2
tevfîk (A.)	Allah'ın yardımına kavuşma	Z, Z	
t. tile-	Allah'ın yardımını dilemek 30	zâhir (A.)	açık, belli
tîğ (F.)	kılıç 34	z. eyle-	açık, belli etmek 5
t.-i illa'llâh	illallah kılıcı 24, 29, 33	z. kııl-	açık, belli, âşikâr hâle getirmek 3
til	dil	zebûn (F.)	zayıf, güçsüz, âciz
t.-ge kil-	dile gelmek 8	z. eyle-	zayıf, güçsüz, âciz bırakmak 9
tûl (A.)	uzunluk	zulmet (A.)	karanlık 35
ṭ.-ı emel	tükenmez hırs, arzu 16		